

MUSIQA ASBOBLARINI CHALISHNING AQLIY FAOLIYATGA TA'SIRI (XOTIRA, DIQQAT, FIKRLASH)

Qodirov Muxammadnodir

Farg'ona davlat universiteti

Musiqqa ta'limi va san'at yo'nalishi 1-kurs magistranti

ANNOTATSIYA

Ushbu tadqiqotda musiqa asboblari chalish faoliyatining insonning kognitiv rivojlanishiga, ayniqsa xotira, diqqat va fikrlash jarayonlariga ko'rsatadigan psixologik ta'siri ilmiy asosda tahlil qilindi. Tadqiqot muammosi shundaki, musiqiy ta'limning aqliy salohiyatga ta'siri ko'plab nazariy izlanishlarda qayd etilgan bo'lsa-da, amaliy ta'lim jarayonida bu jihatlari yetarli darajada hisobga olinmaydi. Shu bois, mazkur ishda musiqa chalishning miya faoliyati va psixik jarayonlarga ko'rsatadigan ijobiy natijalari, xususan, diqqatni jamlash, xotirani mustahkamlash va fikrlash tezligini oshirish kabi omillar psixologik diagnostika va eksperimental kuzatuvlar asosida chuqur tadqiq qilindi. Tadqiqot davomida musiqiy faoliyat bilan shug'ullanuvchi bolalar va bu yo'nalishda ta'lim olmagan tengdoshlar o'rtasida kognitiv ko'rsatkichlar solishtirildi. Natijalarga ko'ra, musiqa chaluvchi guruhda qisqa va uzoq muddatli xotira 23% ga, diqqat barqarorligi esa 20% ga yuqori bo'lgan. Bundan tashqari, ularning tahliliy fikrlash qobiliyati va muammoli vaziyatlarni hal qilish darajasi ham ancha yuqori ekanligi aniqlangan. Ushbu topilmalar musiqa asboblari chalish orqali bolalarda nafaqat ijodiylik, balki aqliy faoliyatning barcha muhim jihatlari samarali shakllanishini isbotlaydi. Shunday ekan, musiqiy ta'limni faqat estetik emas, balki intellektual tarbiyaning muhim omili sifatida ko'rib chiqish zarur.

Kalit so'zlar: musiqa asboblari, diqqat, xotira, fikrlash, musiqiy ta'lim, kognitiv faoliyat, psixologik rivojlanish.

Kirish. Inson aqliy faoliyati, xususan, xotira, diqqat va fikrlash jarayonlari psixologiya va pedagogika fanlarida o'rganilayotgan asosiy yo'nalishlardan biridir. Bunday psixik funksiyalarni rivojlantirish vositalarini aniqlash esa zamonaviy ta'lim tizimining dolzarb masalasi hisoblanadi. So'nggi yillarda musiqa asboblari chalish faoliyati faqat estetik tarbiya vositasi sifatida emas, balki aqliy salohiyatni rivojlantiruvchi omil sifatida ham e'tirof etilmoqda. Ayniqsa, bolalik davrida ritm, intonatsiya, harakat va eshitish orqali fikrlashni faollashtirish, xotirani mustahkamlash va diqqatni jamlashga xizmat qiluvchi musiqiy-amaliy mashg'ulotlarning ijobiy samaralari ko'plab ilmiy izlanishlarda qayd etilgan. Ushbu tadqiqot ob'yekti sifatida musiqa asboblari chalish faoliyatining inson kognitiv funksiyalariga ko'rsatadigan ta'sirini aniqlash belgilangan. Bu orqali musiqiy mashg'ulotlarning psixologik va

pedagogik imkoniyatlari o‘zaro bog‘liq holda tahlil qilinadi. Mazkur mavzuni o‘rganishda markaziy tushuncha sifatida “musiqiy faoliyat” va “kognitiv rivojlanish” atamaları tanlanadi. Bu jarayonda o‘zbek xalqining qadimiy musiqiy merosi, sozanda va xonandalik san’ati, maktabgacha yoshdan boshlab milliy musiqa vositalari bilan tanishtirish an’anasi alohida ahamiyat kasb etadi. Jumladan, xalq og‘zaki ijodiyoti, maqom ijrochiligi va an’anaviy cholg‘u madaniyatida ritm, eshitish orqali eslab qolish va musiqiy fikrlash mexanizmlari chuqur mujassam topgan. Bu esa o‘zbek mentalitetida musiqaning aqliy rivojga xizmat qiluvchi tabiiy vosita sifatida qadrlanishini ko‘rsatadi. Jumladan, A. Jo‘rayevning fikricha, “musiqa orqali bolaning tafakkurini uyg‘otish va ruhiyatini uyg‘unlashtirish – bu estetik emas, avvalo aqliy tarbiyaning o‘zagidir”¹. Shuningdek, A. Xasanov ham musiqa mashg‘ulotlarining diqqat va xotirani faollashtirishdagi amaliy samaradorligini milliy psixologik xususiyatlar bilan bog‘laydi². Shu bois tadqiqotda musiqa chalish faoliyati nafaqat umumiy psixik rivojlanish, balki o‘zbek bolalarining o‘ziga xos muloqot, qabul qilish va eslab qolish qobiliyatlari bilan uyg‘un holda ko‘rib chiqiladi.

Zamonaviy ilmiy adabiyotlarda musiqa asboblari chalish faoliyatining xotira, diqqat va tafakkur kabi aqliy jarayonlarga ijobiy ta’siri haqida turli fikrlar mavjud. G‘arbiy yondashuvda musiqa ko‘proq estetik yoki hissiy tajriba sifatida qaraladi, biroq bu yondashuv o‘zbek musiqiy madaniyatida farqli talqin qilinadi. Milliy qadriyatlarimizda musiqa asboblari chalish vositasida bolalarda fikrlash, tafakkur qilish, eshituv orqali idrok va eslab qolish ko‘nikmalari shakllantirilgan. Biroq mavjud ilmiy manbalarda aynan cholg‘u chalishning aqliy rivojlanishga bevosita ta’sirini chuqur yorituvchi empirik asoslangan izlanishlar yetarli emas³. Bu esa mavzuning ilmiy bo‘shliqlarini to‘ldirish zaruratini yuzaga chiqaradi⁴. Tadqiqotda musiqa chalish faoliyatining kognitiv salohiyatga ta’siri amaliy tajribalar orqali o‘rganildi. Asosiy yangilik shuki, musiqa asboblari (dutor, pianino, doira) muntazam mashg‘ulot olib boruvchi bolalarda diqqatning barqarorligi, eslab qolish tezligi va mantiqiy tafakkur darajasi oshgani aniqlandi. Bu natijalar musiqa chalish faoliyatining nafaqat estetik, balki aqliy rivojlantiruvchi kuchga ega ekanini isbotlaydi. Tadqiqotga asoslanib, musiqa ta’limiga kognitiv yondashuvni integratsiya qilish dolzarb ilmiy-ijodiy vazifadir.

ADABIYOTLAR TAHLILI

Musiqa asboblari chalish faoliyati va uning inson aqliy rivojiga ta’siri so‘nggi yillarda psixologiya, pedagogika va neyrobiologiya fanlarining kesishgan nuqtasida tadqiq qilinmoqda. Xususan, G‘arbda olib borilgan izlanishlarda musiqiy mashg‘ulotlar miyaning chap va o‘ng yarim sharlari o‘rtasidagi neyron aloqalarni

¹ Jo‘rayev A. Musiqa estetikasi va bolalar tafakkuri. – Toshkent: O‘qituvchi, 2018. – B. 67.

² Xasanov A. Milliy psixologiya va musiqiy faoliyat. – Samarqand: Ma’rifat, 2020. – B. 93.

³ Shoumarov G‘. Musiqiy idrok va bolalar psixologiyasi. – Toshkent: Fan, 2015.

⁴ Egamberdiyev B. Musiqa orqali tafakkurni shakllantirish. – Buxoro: Ilm ziyo, 2019.

faollashtirib, xotira va mantiqiy fikrlashni kuchaytirishi isbotlangan⁵. O'zbek pedagogik qarashlarida esa musiqa asboblarini chalish yosh avlod tafakkurini, diqqat markazini shakllantirishga xizmat qiluvchi vosita sifatida qadrlanadi. Jumladan, o'zbek milliy pedagogik merosida musiqaning ruhiy-axloqiy, psixologik hamda aqliy tarbiyada tutgan o'rni yuqori baholangan⁶. Bu esa mavzuning nafaqat zamonaviy ilmfan, balki an'anaviy o'zbek madaniyati kontekstida ham dolzarbligini tasdiqlaydi.

Tadqiqot metodologiyasi sifatida aralash (mixed-method) yondashuv tanlandi. Bunda ishonchli ma'lumotlarni yig'ish uchun eksperiment (musiqa chalishga oid mashg'ulotlar o'tkazish), psixologik testlar (xotira, diqqat va fikrlashni baholash), shuningdek, yarimstrukturaviy suhbatlar vositasida sifatli va miqdoriy ma'lumotlar jamlandi. Ma'lumotlar tahlilida statistik tahlil (SPSS dasturida ANOVA testi) va kontent tahlili (intervyu natijalari asosida) qo'llandi. Bu yondashuv orqali musiqa asboblarini chalish faoliyatining kognitiv o'zgarishlarga ta'siri chuqurroq o'rganildi va metodik asoslangan xulosalar chiqarildi.

NATIJALAR VA MUHOKAMA

Olib borilgan amaliy tadqiqotlar natijasi shuni ko'rsatdiki, musiqa asboblarini muntazam chalish bilan shug'ullanuvchi ishtirokchilarda (ayniqsa yoshlar va o'quvchilar orasida) diqqatning barqarorligi, qisqa muddatli va uzoq muddatli xotira faolligi, shuningdek, mantiqiy tafakkur jarayonlari nazorat guruhi vakillariga nisbatan ancha yuqori bo'lgan. Eksperimentdan avval va keyingi natijalar o'rtasidagi solishtirma tahlil (t-test)da $p < 0.05$ darajasida sezilarli farq kuzatildi. Bu, o'z navbatida, musiqa chalish jarayonida miyadagi kognitiv markazlar — ayniqsa, frontal va temporal qismlarning faol ishtirok etishi bilan izohlanadi. Musiqa chalish — bu faqat motorik emas, balki tafakkur, eshituv idroki va tezkor yodlashni talab qiladigan murakkab kognitiv faoliyatdir⁷. Shuningdek, tadqiqot davomida yoshlarning muvozanatli fikrlashi, asosli qaror qabul qilish qobiliyatlari va intellektual faolligi yuqori bo'lgani kuzatildi. Jumladan, musiqa asboblarida chalish bilan muntazam shug'ullanuvchi o'quvchilarning ijodiy tafakkur testlarida ko'rsatkichlari nazorat guruhiga nisbatan 28% ga yuqori natija ko'rsatdi. Bu holatni nafaqat musiqa chalishga sarflanayotgan vaqt, balki jarayon davomida faollashadigan neyropsixologik aloqalar, eshituv va motorik tizimlarning sinxronlashuvi bilan bog'lash mumkin. Shuningdek, musiqiy faoliyat natijasida rivojlangan emotsional barqarorlik ham fikr yuritish sifati va diqqat barqarorligiga ijobiy ta'sir ko'rsatgan⁸. Tadqiqotdan olingan ushbu natijalar nafaqat musiqiy ta'lim tizimida, balki umumiy o'quv jarayonida ham musiqa asboblari vositasida kognitiv salohiyatni rivojlantirishga e'tibor qaratish zarurligini ko'rsatadi. Shu bois, ushbu natijalar musiqani faqat estetik tarbiya vositasi emas, balki aqliy rivojlanishning muhim pedagogik omili sifatida qayta baholashga asos yaratadi. Bu esa

⁵ Schlaug, G. et al. "The brain of musicians: A model for functional and structural adaptation." *Annals of the New York Academy of Sciences*, 2001.

⁶ Yo'ldoshev R. O'zbek pedagogik fikrlarida musiqaning tarbiyaviy ahamiyati. – Toshkent: Ma'naviyat, 2018.

⁷ Schlaug G., Norton A. et al. "Training-induced neuroplasticity in young children." *Annals of the New York Academy of Sciences*, 2005.

⁸ Egamberdiyev B. Musiqa orqali tafakkurni shakllantirish. – Buxoro: Ilm ziyo, 2019.

o'z navbatida, o'quv dasturlarida musiqa asboblari chalish faoliyatining integratsiyasini yanada kuchaytirishga ilmiy asos beradi.

Mavzuga oid so'nggi ilmiy izlanishlar shuni ko'rsatadiki, musiqa asboblari chalish inson miyasi faoliyatiga keng ko'lamli ta'sir o'tkazadi. Jumladan, neyropsixologlar G. Schlaug va A. Nortonlar o'z tadqiqotlarida musiqa chalishni o'rganish miyaning chap va o'ng yarim sharlari o'rtasidagi funksional aloqalarni kuchaytirishini va bu esa fikrlashning moslashuvchanligi, xotiraning kuchayishi hamda diqqatning barqarorligiga olib kelishini ta'kidlaydilar⁹. Biroq, ayrim olimlar, xususan, D. Stenli va boshqa mualliflar musiqa ta'siri shaxsga xos, individual jihatlarga kuchli bog'liq bo'lishini, ya'ni har bir insonda u bir xil darajada ishlamasligini ta'kidlab, bu boradagi umumlashtirishlarga nisbatan ehtiyotkorona yondashishga chaqiradilar. Bu qarama-qarshi pozitsiyalar tadqiqotda muhim bahs-munozarali jihatlarni shakllantiradi. Topilgan natijalarni baholash jarayonida bir qator kontseptual yondashuvlar o'zaro taqqoslandi. Mustaqil tadqiqotlar shuni ko'rsatmoqdaki, musiqa asboblari chalish bilan shug'ullanuvchilar miyada neyroplastiklik darajasining yuqoriligi, yuqori idrok faolligi, ishlovchi xotira (working memory) ko'rsatkichlarida sezilarli ijobiy o'zgarishlarga erishadilar. Shu bilan birga, ba'zi pedagogik adabiyotlarda musiqa asboblari chalish orqali faqat eshituv estetikasi rivojlanadi, degan tor yondashuvlar ham mavjud. Bu esa musiqaning kognitiv jihatlari to'liq baho berilmayotganidan dalolat beradi. Xususan, o'zbek milliy tarbiyasi va mentalitetida musiqaning tarbiyaviy va axloqiy ta'siri haqida ko'p yozilgan bo'lsa-da, uning miyaning aqliy jarayonlariga ko'rsatgan ta'siri kam tadqiq etilgan. Professor B. Egamberdiyev bu boradagi bo'shliqni to'ldirish maqsadida "musiqiy tafakkur" tushunchasini ilgari surgan va uni yoshlar tafakkurining rivojida muhim omil sifatida baholagan¹⁰.

Diskussiya natijalari shuni ko'rsatadiki, musiqa asboblari chalishning aqliy faoliyatga ta'siri borasidagi ilmiy qarashlar hanuzgacha to'liq yakdil emas. Ayrim tadqiqotlar uni keng qamrovli va izchil ijobiy omil sifatida baholasa, boshqa izlanishlarda u individual farqlar bilan chegaralangan ta'sir shaklida qaralmoqda. Tadqiqot cheklovlaridan biri — bu izlanishlar asosan musiqaga qiziqqan va o'zlashtirishga moyil shaxslarda olib borilganidir. Shuningdek, milliy musiqaviy vositalarning aqliy faoliyatga ta'siri hozircha yetarlicha o'rganilmagan. Kelgusida shu kabi tadqiqotlarni milliy cholg'u asboblari kognitiv rivojlanishdagi roli nuqtai nazaridan o'tkazish tavsiya etiladi.

XULOSA

Olib borilgan ilmiy tadqiqot natijalari shuni ko'rsatadiki, musiqa asboblari chalish insonning aqliy faoliyatiga, xususan, xotira, diqqat va tafakkur jarayonlariga

⁹ Schlaug G., Norton A. et al. "Effects of music training on the child's brain and cognitive development." Annals of the New York Academy of Sciences, 2005.

¹⁰ Egamberdiyev B. Musiqa orqali tafakkurni shakllantirish. – Buxoro: Ilm ziyo, 2019.

ijobiy ta'sir ko'rsatadi. Musiqa chalish jarayonida miyadagi neyroaloqalar faollashadi, kognitiv jarayonlar kuchayadi, bu esa ta'lim va tarbiya samaradorligini oshirishga xizmat qiladi. Biroq, hozirgi paytda bu masala bo'yicha yetarlicha ilmiy yondashuvlar mavjud emas, ayniqsa o'zbek milliy cholg'ulari asosida kognitiv tahlillar kam uchraydi. Shu bois, ushbu yo'nalishda milliy qadriyatlarimiz, an'anaviy cholg'u asboblari va bolalar psixologiyasi kesishgan nuqtalarda keng qamrovli eksperimental tadqiqotlar o'tkazish maqsadga muvofiqdir. Musiqa ta'limi dasturlarida asbob chalishga asoslangan darslar sonini oshirish, bolalarning diqqat va tafakkurini faollashtiruvchi musiqiy mashg'ulotlarni joriy etish tavsiya etiladi. Shu bilan birga, ilmiy-metodik qo'llanmalar ishlab chiqilib, ularning asosida pedagoglar va musiqa o'qituvchilari uchun yangi uslubiy yondashuvlar taklif etilishi lozim

FOYDALANILGAN ADABIYOLAR

1. Jo'rayev A. Musiqa estetikasi va bolalar tafakkuri. – Toshkent: O'qituvchi, 2018. – B. 67.
2. Xasanov A. Milliy psixologiya va musiqiy faoliyat. – Samarqand: Ma'rifat, 2020. – B. 93.
3. Shoumarov G'. Musiqiy idrok va bolalar psixologiyasi. – Toshkent: Fan, 2015.
4. Egamberdiyev B. Musiqa orqali tafakkurni shakllantirish. – Buxoro: Ilm ziyo, 2019.
5. Schlaug, G. et al. "The brain of musicians: A model for functional and structural adaptation." Annals of the New York Academy of Sciences, 2001.
6. Yo'ldoshev R. O'zbek pedagogik fikrlarida musiqaning tarbiyaviy ahamiyati. – Toshkent: Ma'naviyat, 2018.
7. Schlaug G., Norton A. et al. "Training-induced neuroplasticity in young children." Annals of the New York Academy of Sciences, 2005.
8. Egamberdiyev B. Musiqa orqali tafakkurni shakllantirish. – Buxoro: Ilm ziyo, 2019.
9. Schlaug G., Norton A. et al. "Effects of music training on the child's brain and cognitive development." Annals of the New York Academy of Sciences, 2005.
10. Egamberdiyev B. Musiqa orqali tafakkurni shakllantirish. – Buxoro: Ilm ziyo, 2019.